

VAIKUS

AUTOR **UKU UUSBERG**

Kavalehe koostasid Triin Sinissaar ja Leelo Mikk.
Kujundus Unt/Tammik ja Katre Rohumaa.
Fotod Siim Vahur, kujunduses on kasutatud lavastuse plakati fotot.
Paber: sisu 100g Pergraphica Rough Natural (IGEPA),
kaaned 300g Keaykolour Meadow.

OSADES

LAVASTAJA **UKU UUSBERG**
KUNSTNIK **MARTIN MIKSON**
KOSTÜÜMIKUNSTNIK **JAANUS VAHTRA**
VALGUSKUNSTNIK **MARGUS VAIGUR**
HELIKUJUNDAJA **ARBO MARAN**

ETENDUSE JUHT **ANNA BRIT VETSA**

JÜRI OHAKAS, vist **INDREK SAMMUL**
THOMAS RISTIL, ettevõtja **MART TOOME**
MARE LIINISTO, lesk **EPP EESPÄEV**
LISETTE MAASTIK, raamatupidaja **PIRET KALDA**
IVARI VIIK, psühhiaater **TÖNN LAMP**
VALDEMAR TUUS, kirjandusõpetaja **EGON NUTER**
TORSTEN SVETUSOV, andmed puuduvad **ARGO AADLI**
MERLYN BLOK, graafiline disainer **MARIA EHRENBERG**
KARLI KONT, börsimaakler New Yorgist **PRIIT PIUS**
MARI MÕÕTPALU, endine abikaasa **ELISABET REINSALU**
JUSS HARJUSK, arborist **KRISTO VIIDING**
VAIKE LU RAJANGU, kogenud valvelauatöötaja teatri päevilt **ANU LAMP**
RITA SAARD, üliõpilane **MARIS NÕLVAK**
MARKO TOOMISTU, Rita lapse isa **MARKUS HABAKUKK**
(Kuressaare Teater)
SIMO LAANSALU, parempoolne tuletoorjuja **JAN EHRENBERG**
TEET TOLM, vasakpoolne tuletoorjuja **SIMO ANDRE KADASTU**
PEETER WAIMSAAR, põhimõtteliselt korraldaja **RAIN SIMMUL**

Esietendus 31. jaanuaril 2026 Suures saalis
Etendus on kahes vaatuses.

PEETER: Kui tahad hingi saada, pead minema inimeseks maa peale ja katsuma, kas võid õndsaks saada. Kui võid, siis võib ka inime, ta ainult ei taha. Aga kui ei või, siis ei või ka inime ja ... siis ... tuleb inimene tagasi kutsuda ja maa peal kõik korraks ära kaotada.

„Põrgupõhja uus vanapagan“. A. H. Tammsaare 1939. aastal kirjutatud „Põrgupõhja uus vanapagan“ on kirjniku viimane romaan, mida peetakse oma teoloogiliste, poliitiliste, folkloorsete ja intertekstuaalsete tasanditega tema kõige mitmekihilisemaks teoseks. Romaani peategelaseks on Põrgupõhja tallu saabunud uus peremees Jürka, kelle eesmärk elus on enda kinnitusel õndsaks saada. Pärast oma naise surma kinnitab Jürka kirikuõpetajale, et on Vanapagan, kellel Peetrus on käskinud tulla maa peale lunastust otsima, sest muidu ei saavat ta enam hingi enda juurde põrgusse, kuid kirikuõpetaja seda juttu muidugi ei usu. Samal ajal on külamees Kaval-Ants hakanud lihtsameelset Jürkat omakasu-püüdlilikult ära kasutama. Kui Jürka viimaks aru saab, et Ants ei ole tema sõber, vaid vaenlane, pistab ta viha hooga Antsu majale tule otsa ja põleb ise majja sisse. Matusel saab selgeks, et Jürka oli tõepoolest inimesena maa peale tulnud Vanapagan.

Tammsaare romaan jutustab niisiis, et Jumala sõna järgi käitumine on Vanapagana jaoks maa peal võimatu ja õndsaks ta ei saa, tehes lunastusest justkui tähendusetu märgi. „Põrgupõhja uue vanapagana“ juures võib leida omal kombel tagurpidi pööratud paralleele Goethe „Faustiga“ – Jürka, vastandina Mefistole, kavatseb küll head, kuid korda saadab kurja. Teost on nimetatud ka apokalüptiliseks, kuna valmis üheaegselt Molotov-Ribbentropi pakti sõlmimisega ja oli kantud tol ajal valitsevatest meeleoludest, sõjaohust ja autori murest eesti rahva iseseisvuse pärast.

RITA: Aga me peame suutma rääkida!

Kommunikatsioon ehk suhtlemine on organismidevaheline teabevahetus, mis võib olla kas ühe- või mitmesuunaline. Ühesuunalist kommunikatsiooni nimetatakse informeerimiseks ja selle puhul ei oota teabe edastaja vastust. Mitmesuunalise kommunikatsiooni korral ootab info andja tagasisidet. Seetõttu peab teabe saaja edastatud infot mõistma, suutma sellele vastata ja olema võimeline seda edasi andma.

Kommunikatsiooni käigus toimub tähenduse loomine ja vahetus, milles osaleb kolm põhilüli: kommunikaator ehk teate saatja, teade ehk tähendust omav märk ja retsiipient ehk teate saaja. Kommunikatsioon on võimalik erinevate märgisüsteemide abil, üheks neist on kõnekeel.

Teaduslikus käsitluses ei tähenda kommunikatsioon pelgalt informatsiooni edastamist saatjalt vastuvõtjale, vaid vastastikust ja kontekstuaalset tegevust, kus sõnumi tähendus ei ole kunagi täielikult ette antud. Kommunikatsioon toimub alati kindlas olukorras, suhetes ja võimussüsteemides ning hõlmab nii keelt, kehakeelt, vaikust kui ka tehnoloogilisi vahendeid.

Kommunikatsiooni keskne tunnus on tõlgendatavus. Sama sõnum võib eri inimesele või eri olukordades omada eri tähendust. Samuti ei piirdu kommunikatsioon sõnadega, vaid sama palju annavad edasi ka vaikus, pausid, hääletoon, kehahoiak, pilk jne. Kommunikatsioon on oma olemuselt alati ebatäiuslik protsess, mille tähendus sünnib edastaja ja vastuvõtja koostöös.

MERLYN: Kas iga mees peab ennast tõesti nii-ii tõsiselt võtma?!?

Patriarhaat on sotsiaalne ja kultuuriline mõiste, mis tähistab ühiskonnakorraldust, kus võim, autoriteet ja otsustusõigus on ajalooliselt koondunud meeste kätte ning kus mehelikkusega seostatud väärtused ja normid on muutunud üldkehtivaks mõõdupuuks. Patriarhaat ei kirjelda üksikute meeste kavatsusi või käitumist, vaid struktuurset mustrit, mis kujundab rolle, ootusi ja võimalusi sõltumata üksikisikute tahtest. Patriarhaadis on naised teisejärgulised, neil ei ole meestega võrdseid õigusi ja võimalusi, naiselikkusega seotud omadused, ametid, oskused ja valdkonnad on alaväärtustatud. Samas ei toimi patriarhaat ainult otsese allutamise kaudu. Ajalooliselt kinnistunud uskumused väljenduvad ka vaikivates ootustes ja normides: kelle häält peetakse autoriteetseks, kelle emotsioone tõsiseltvõetavaks. Patriarhaalne kord mõjutab nii naisi kui ka mehi, määrates, milliseid rolle, tundeid ja identiteete kellele sobivaks peetakse.

Matriarhaat on sotsiaalne ja kultuuriline mõiste, millega tähistatakse ühiskonnakorralduse vorme, kus naistel on keskne roll sugulussüsteemis, päriluses, otsustamises või sümboolses autoriteedis. Teaduslikus käsitluses on oluline eristada matriarhaati patriarhaadi peegelpildist: see ei tähenda tingimata meeste allutamist naistele, vaid teistsugust võimu, vastutuse ja tähenduse jaotust ühiskonnas. Kaasaegsed antropoloogid ei väida, et oleks eksisteerinud ulatuslikke ja selgelt domineerivaid naiste võimuga ühiskondi. Pigem räägitakse matrilineaarsusest (päriluse ja suguluse korraldus ema kaudu) või matrifokaalsusest (naise keskne roll perekonnas), mitte täielikust matriarhaadist.

IVARI: Vaikuselaagris ei saa küll sõnavabadus kehtida!

Konservatism ehk **konservatiivsus** on traditsioonilistele väärtustele tuginev mõtteviis või enamasti demokraatlik parempoolne ideoloogia, mis eeldab, et ajaloost tuleb kõik väärtuslik üle võtta ja säilitada.

Konservatismi sõnastajaks loetakse iiri poliitikut ja filosoofi Edmund Burke'i, kelle teos „Reflections of the Revolution in France“ („Mõtteid Prantsuse revolutsioonist“, 1790) väitis, et muutusi ei tohi teha kiirustades ega vägivaldselt, vaid ühiskond peab arenema rahulikult ja stabiilselt. Revolutsiooni pidas ta ühiskonda lõhkuvaks nähtuseks, leides, et muudatused peaksid tulema valgustatud monarhi või valitsuse initsiatiivi kaudu, mitte rahva algatusel.

Konservatismile juba alates Burke'ist omistatud maine, nagu oleks see üleüldse kõigi muutuste vastu suunatud ideoloogia, on muidugi mõnevõrra õigustamatu. Nagu hilisem ajalugu on näidanud, on muudatustele vastu seisnud ka teiste poliitiliste suundade esindajad, kes on võimu juures. Pigem võiks selles kontekstis käsitleda konservatismi kui umbusku kiirete ja abstraktsete ümberkorralduste suhtes, mille tagajärgi ei ole võimalik täielikult ette näha. Klassikalises poliitilises filosoofias seostub konservatiivsus mõttega, et ühiskond ei ole üksikisikute teadlikult konstrueeritud projekt, vaid põlvkondade jooksul kujunenud keeruline tervik ning traditsioonid ja institutsioonid sisaldavad vaikivat teadmist, mida ei saa täielikult ratsionaalselt sõnastada ega asendada teoreetiliste mudelitega.

Kuni Teise maailmasõjani tähistas konservatiivsus üldiselt demokraatiavastasust ja oli kahe ilmasõja vahelises Euroopas domineerivaks poliitiliseks ideoloogiaks.

Külma sõja ajal võtsid Läänes konservatiivid demokraatia omaks, et võidelda koos liberaalidega sotsialismiohu vastu. 1980. aastatel kujunes välja neokonservatism ehk uusparempoolsus, mis pooldas täielikku vabaturu-majandust, samas tugevat riigivõimu muudes ühiskonnaelu valdkondades. 21. sajandi alguseks on traditsiooniline konservatism oma nägu kaotamas, mis omakorda on avanud tee mitmetele äärmuslikele poliitilistele jõudele.

Liberalism on poliitiline ja ühiskondlik filosoofia, mille keskmes on inimese vabadus ja õigused. Liberalism ei tähenda piirangute täielikku puudumist, vaid põhimõtet, et inimesel peab olema võimalikult suur vabadus oma elu üle otsustada, kuni ta ei kahjusta teisi.

Ajalooliselt kujunes liberaalne mõtteviis vastusena absolutismile, seisuslikule korrale ja religioossele sundusele. Liberaalsus seadis kahtluse alla etteantud autoriteedid ning rõhutas indiviidi mõistust ja vastutusvõimet.

Klassikaline liberalism põhineb 17.–18. sajandi loomusõiguse teoorial, mille järgi inimesel on sünniga kaasa saadud võõrandamatud õigused nagu elu, vabadus, vara ja püüdlus õnne poole. Vabaduse rakendamise üks tingimusi oli riigi võimalikult vähene sekkumine inimese otsustesse, kuigi riigi kohus on muidugi tagada kord ja seaduste täitmine. Majanduses peeti oluliseks vaba turgu. Klassikalisele liberalismile oli omane ka sotsiaaldarvinism ehk arvamus, et vaba turg tagabki sotsiaalse õigluse ja inimesed vastutavad ise oma heaolu eest. Klassikalise liberalismi kõrgaeg oli 19. sajand.

20. sajandil pani ühiskondlike olude muutumine aluse sotsiaalliberalismile, mille raames muutus vabaduse käsitlus. Vabadust ei vaadeldud enam negatiivsest, vaid positiivsest, altruistlikust küljest, eeldades inimese tahet ja oskust end arendada ja oma võimeid realiseerida. Riigi rolli ei nähtud enam piirava, vaid võimalusi loovana, mis viis heaoluriigi teooria väljakujunemisele ja lähendas sotsiaalliberalismi sotsiaaldemokraatiale. Leiti, et inimestel peavad olema õigused haridusele, tööle, tervishoiule jne. Sotsiaalliberaalide nägemuses peaks riik juhtima ka majandust.

KARLI: Mida andmemaht, kogu maailma majandus! Mis firmast te olete?

Makromajandus ja mikromajandus. Majandust võib vaadelda kahel tasandil: mikro- ja makromajandusena. Mikromajandus keskendub üksikule – kuidas inimesed tarbivad ja ettevõtted toodavad ning kuidas konkreetsetel turgudel jaotuvad piiratud ressursid ja kujunevad hinnad. Mikroanalüüs lähtub eeldusest, et majanduskäitumine sünnib individuaalsetest valikutest ja stiimulitest nagu hinnad, palgad ja kasumivõimalused, ning aitab mõista, kuidas sünnivad konkreetsed valikud, kuid ei kirjelda seda, millise kuju võtab majandus tervikuna.

Viimatimainitud teeb makromajandus. Selle huviorbiidis on majanduskasv, inflatsioon, töötus, rahapakkumine, riigieelarve ja majandus tsüklid. Makrotasandil ei ole oluline üksiku ettevõtte käitumine, vaid see, kuidas miljonite otsuste koostoime kujundab üldise majandusliku tasakaalu või ebastabiilsust.

Nende kahe tasandi vaheline seos on kahepoolsest põhjuslik. Mikromajanduslikud otsused – näiteks ettevõtete investeringud või leibkondade tarbimine – koonduvad makromajanduslikeks nähtusteks nagu majanduskasv või langus. Samal ajal mõjutavad makromajanduslikud tingimused (intressimäärad, inflatsioon, majanduspoliitika) otseselt mikrotasandi käitumist ehk inimeste laenu-, säästmis- ja investeerimisotsuseid.

Oluline murrang selle suhte arengus toimus tööstusrevolutsiooni ajal 18. ja ennekoike 19. sajandil, mil kujunes välja krediitpangandus. Enne seda määrasid majandustegevust peamiselt olemasolev füüsiline vara ja säästud. Krediitpanganduse levik võimaldas pankadel luua raha laenude kaudu, sidudes tänase majandustegevuse tulevikuootustega. See muutis mikromajandust:

ettevõtted said kasvada kiiremini, tarbijad said tarbida enne tulu teenimist. Samal ajal muutus ka makromajandus, sest majanduskasv või kriisid hakkasid sõltuma krediititurul toimuvast.

Kuigi muutus kiirendas majanduskasvu ja võimaldas tööstusühiskonna kiiret arengut, tõi see endaga kaasa uue haavatavuse. Kui majandus põhineb laenudel, ei liigu see enam sirgjooneliselt, vaid tsüklitena. Buumi-perioodidel investeringud ja tarbimine kasvavad, kriiside ajal aga tõmbub krediit kokku ning kogu süsteem aeglustub või kukub järsult.

Sellistes tingimustes ei piisa enam üksnes mikromajanduslikust vaatest, sest üksikisikute ja ettevõtete otsused on üha enam seotud kogu rahandus- ja krediidsüsteemi seisundiga. Mikromajandus ja makromajandus mõjutavad teineteist pidevalt ja vastastikku. Ühelt poolt kujundavad makromajanduslikud tingimused – intressimäärad, inflatsioon, majanduskasv või -langus – raamistiku, milles inimesed ja ettevõtted oma otsuseid teevad. Teiselt poolt sünnivad makromajanduslikud tulemused just nende samade mikrootsuste koondmõjuna. Tarbijate kindlustunne, ettevõtete investeerimisjulgus ja valmisolek võtta laenu või seda vältida kanduvad üksikult tasandilt üle kogu süsteemi.

Selle vastastikmõju mõistmine on oluline, sest see paljastab ühe majanduse keskse paradoksi: see, mis on mõistlik üksikisiku tasandil, ei pruugi olla kasulik süsteemi jaoks tervikuna. Näiteks võib säästmine olla iga inimese jaoks ratsionaalne otsus, kuid kui kogu ühiskond hakkab samaaegselt kulutusi vähendama, võib majandus langeda sügavasse kriisi. Sellised olukorrad

näitavad, et majandus ei ole pelgalt üksikute valikute summa, vaid keeruline ja habras tervik, mille toimimist kujundavad nii inimekäitumine kui ka institutsioonid, eriti pangandus ja rahasüsteem.

Seetõttu ei saa mikromajandust ja makromajandust käsitleda eraldiseisvalt. Mikromajandus selgitab, kuidas otsused sünnivad, makromajandus aga seda, millise maailma need otsused üheskoos loovad. Laenude ja panganduse ajastu on need kaks tasandit lahutamatu kokku sidunud, muutes majanduse ühtaegu võimsaks, dünaamiliseks ja ebastabiilseks süsteemiks, mille mõistmine eeldab mõlema vaate koos arvestamist.

MARE: Appi, poiss! Omakasu on nii eilne päev, issand jumal!

Omakasu on ühe inimese või väikese kollektiivi hüve teeniv kasu. Nende hüvede alla võib käia heaolu või turvalisuse suurenemine, samuti majanduslik, materiaalne või sotsiaalne kasu. Omakasu kui mõiste ei tähenda alati egoismi või hoolimatust, vaid pigem otsuste langetamise loogikat ning selle taga peituvaid mehhanisme. Majandusteadlase Adam Smithi teooriate järgi on indiviidi omakasu eesmärgil tegutsemine siiski kasulik kogu kollektiivile: üksikisikute soov parandada oma olukorda võib viia koordineeritud ja ennustatavate tulemusteni, nagu näiteks toimiv ja kasumlik vaba turumajandus.

Oluline on ka omakasu ja vastutuse vaheline pinge. Kui ühiskond lähtub eeldusest, et igaüks tegutseb eelkõige enda huvides, tekib vajadus reeglite, institutsioonide ja vaikivate kokkulepete järele, mis suunavad individuaalsed motiivid ühiskondlikult talutavasse vormi. Omakasu ei kao sellistes raamides, vaid muutub nähtamatuks jõuks, mis kujundab käitumist ka siis, kui see ei ole otseselt sõnastatud.

Kümnis on religioosne ja sotsiaalne praktika, mille kohaselt annab inimene kindla osa oma sissetulekust või saagist – traditsiooniliselt kümnendiku – kogukonnale või usuinstitutsioonile. Kümnise mõiste on levinud eri kultuurides ja usundites ning selle algne tähendus ei olnud pelgalt majanduslik, vaid ka sügavalt sümboolne. Religioosses kontekstis väljendas kümnis alluvust kõrgemale korrale – andmine ei olnud vabatahtlik heategu tänapäevases mõttes, vaid Jumala poolt antud moraalne kohustus. Kümnis toimis ka sotsiaalse mehhanismina: selle kaudu toetati vaimulikke, abivajajaid ja ühiseid institutsioone, tagades kogukonna püsimise. Kümnis tähistas tunnistust sellest, et inimese valduses olev ei kuulu täielikult talle endale, vaid ka tema kogukonnale.

Aja jooksul on arusaam kümnisest muutunud. Ilmalikus ühiskonnas on selle rolli osaliselt üle võtnud maksusüsteemid ja riiklikud ümberjaotuse mehhanismid. Kuigi religioosne kohustus on paljudes kontekstides taandunud, püsib kümnise idee sügavam struktuur: arusaam, et isiklik omand ei ole absoluutne ning ühiskonna liikmetena on meil kohustus panustada ühisesse hüvangusse. See kohustus loob ka pinget andmise ja omakasu vahel. Andmine eeldab loobumist osast kasust millegi nimel, mis ei pruugi olla kohe nähtav või mõõdetav ning andjale kasulik. Kümnis ei ole seega pelgalt majanduslik ja sümboolne akt, vaid ühiskondlik norm, mis väärtustab omakasust teiste hüvanguks loobumist.

PEETER: Ma mõistan teid, aga Euroopa ei annaks seda kahjuks mulle andeks, kui mina annan teile andeks. Ja siis me hästi ei saa nagu jätkata.

Euroopa Liit on 1992. aastal rajatud rahvusvaheline poliitiline ja majanduslik ühendus, mille eesmärgiks on liikmesriikide vaheline majanduslik, sotsiaalne, õiguslik ja poliitiline koostöö. Ühtse Euroopa turu loomisega pandi alus majanduslikule ühistevgevusele, mida soodustatakse kaubanduslepete ning ühise valuutaga. Euro nimetati Euroopa Liidu ametlikuks valuutaks 1992. aastal, praegu kasutab seda 21 liidu 27 liikmesriigist. Euroopa Liit tegeleb ka liikmesriikide õigusliku ja sotsiaalse ühtlustamisega, kehtestades juriidilisi norme ning panustades liikmesriikide arengusse. ELi ühise välis- ja julgeolekupoliitika eesmärgiks on tugevdada liikmesriikide kollektiivset positsiooni rahvusvahelisel areenil. Euroopa Liidu tähtsamad institutsioonid on Euroopa Parlament, Ülemkogu, Komisjon ja Liidu Nõukogu. Eesti astus Euroopa Liitu 2004. aastal ning võttis euro käibele 2011. aastal.

VALDEMAR: Aga isegi loomal on eetika, kui loomaga tõsiselt tutvuda.

Eetika on filosoofiline distsipliin, mis uurib inimtegevuse moraalseid aluseid: seda, kuidas eristatakse õiget ja valet, lubatud ja lubamatut, head ja halba. Eetika ei kirjelda üksnes inimeste tegelikku käitumist, vaid püüab mõista ja põhjendada, milliste põhimõtete alusel peaks inimene oma valikuid tegema. Ajalooliselt on eetika olnud tihedalt seotud religiooniga, kus moraalinormid tulenesid jumalikust autoriteedist. Modernses mõtlemises, eriti humanismi ja teaduspõhise maailmapildi kujunedes nihkus eetika raskuskese inimese enda otsustusvõimele. Etteantud käskude kogumist sai reflekteeritav ja vaieldav valdkond, kus erinevad väärtused võivad sattuda konfliktiks ning õigeid vastuseid alati ei ole.

Kaasaegses käsitluses mõistetakse eetikat sageli protsessina, mitte valmis süsteemina. Inimene ei tegutse moraalselt üksnes reegleid järgides, vaid olukordi tõlgendades, teistega arvestades ja tagajärgi ette kujutades. Eetiline mõtlemine hõlmab võimet näha oma tegude mõju laiemas sotsiaalses ja ajalises raamistikus. Moraalne valik tuleb teha sageli puuduliku teadmise ja vastuoluliste huvide tingimustes, tuginedes seega mitte ainult reeglitele ja normidele, vaid ka isiklikule moraaltundele, mis ei ole alati eksimatu.

MERLYN: Juba väikesest tüdrukust peab kasvama egoistlik mees.

Ego on inimese teadvustatud mina, psüühiline keskpunkt, mille kaudu inimene tajub ennast, teisi ja ümbritsevat maailma. Ego ülesanne on luua järjepidev identiteeditunne: arusaam sellest, kes ma olen, kus ma olen ja kuidas ma suhestun tegelikkusega. See ei ole pelgalt enesekeskus ega uhkus, vaid pigem sisemine korraldav jõud, mis püüab hoida koos inimese mõtteid, tundeid, impulsse ja tegusid.

Psühholoogilises tähenduses vahendab ego inimese sisemisi vajadusi ja soove välise reaalsusega. Ta peab pidevalt tegema kompromisse: ühelt poolt tungid, hirmud ja igatsused, teiselt poolt ühiskondlikud normid, moraal ja olukorra piirangud. Ego püüab leida viisi, kuidas ellu jääda, kohaneda ja säilitada vaimset tasakaalu, isegi siis, kui sisemised jõud on vastuolulised või valusad.

Ego on ka kaitsev mehhanism. Ta aitab inimesel toime tulla ebamugavate tõdede, kaotuste ja traumadega, kasutades sageli teadvustamata strateegiaid – näiteks eitust, distantseerumist või enesepettust. Samal ajal võib ego muutuda jäigaks: klammerduda harjumuspärase rollide, lugude ja identiteetide külge, isegi siis, kui need enam ei teeni inimese sisemist arengut.

Vaikuse ja sisekaemuse kontekstis võib ego vaibuda või ajutiselt taanduda. Kui lakkab pidev enesekontroll ja -selgitamine, tekib ruum kogemusele, mis ei vaja nime ega õigustust. Sellisel hetkel ei kao ego täielikult, kuid ta kaotab oma domineeriva hääle – ning inimene võib hetkeks kogeda olemist ilma vajaduseta end määratleda või kaitsta.

Egoism (ladina sõnast *ego* – mina) on mõiste, mis tähendab hoiakut või käitumisviisi, kus indiviidi enda huvid, vajadused või heaolu seatakse teiste omast kõrgemale. Filosoofilises ja sotsiaalteaduslikus käsitluses ei ole egoism üheselt moraalne hinnang, vaid analüütiline mõiste, mille abil kirjeldatakse motivatsiooni struktuuri: kelle heaolu on otsustamise lähtepunktiks ja piiriks. Klassikalises eetikas seostub egoism sageli küsimusega, kas inimene peaks tegutsema üksnes oma huvides või arvestama ka teistega. Oluline on eristada egoismi ja tegutsemist enese hüvanguks. Kui viimane võib toimida neutraalse seletusena, miks inimesed teatud valikuid teevad, siis egoism omandab tähenduse sotsiaalses kontekstis, võttes arvesse teise inimese huvisid ja heaolu. Egoistlikuks peetakse käitumist eeskätt siis, kui indiviid ignoreerib teadlikult oma tegude mõju teistele või keeldub jagamast vastutust ühises ruumis.

Altruism (ladina sõnast *alter* – teine) on mõiste, mis tähistab hoiakut või käitumist, mille puhul indiviid tegeleb teadlikult teiste heaolu nimel, seadmata esiplaanile omaenda kasu või huvi. Filosoofilises ja sotsiaalteaduslikus käsitluses ei tähenda altruism tingimata täielikku eneseohverdust, vaid valmisolekut arvestada teiste vajadustega ka siis, kui sellest ei tulene otsest isiklikku kasu. On moraalset altruismi, mis lihtsalt öelduna tähendab tegutsemist oma südametunnistuse või õigluse idee järgi, ning altruismi kaastundest ja empaatiast, mida võib seostada sotsiaalsete kogemustega nagu kaastunne, halastus ja heatahtlikkus. Altruismi, mis ulatub väljapoole lähiringi, nimetatakse filantroopiaks.

MARI: Usk pole mingi auru all kogemus, religioon valdavalt on lugemus!

Hinduismi all mõistetakse laiemalt India ühiskonnakorraldust, religiooni ja kultuuri, kitsamalt aga veedadest alguse saanud, brahmanismiga jätkunud ning pärast seda budismi ja džainismi mõjul muunud traditsioonide kogumit viimasel paaril aastatuhandel. Termin „hinduism“ võeti kasutusele 19. sajandi Euroopas, hinduistid ise tähistavad oma traditsiooni enamasti sanskritikeelse terminiga *sanātana dharma* – „kestev seadmus“.

Hinduismi varajast perioodi nimetatakse selle alus-tekstide järgi veedade ajastuks ja see jääb u 16.–9. sajandisse e.m.a. Veedade religioon oli polüteistlik ning keskendus ohvririitustele, kuna jumalatele ohverdamisest sõltus muistsete indialaste uskumuste kohaselt nii kosmiline kui ka ühiskondlik kord.

Järgnes brahmanism u 800 e.m.a, mis sai oma nime braahmanite ehk kõrgeimast seisusest vaimulike keskse osa järgi kultuses ja ühiskondlikus elus. Brahmanism kaotas oma mõjujõu budismi ja džainismi esiletõusuga I aastatuhande teisel poolel e.m.a.

Hinduismi uus tõus algas 4.-6. sajandil ja järgnevate sajandite jooksul kujunes see põhijoontes selliseks nagu seda tänapäeval tuntakse. Jumalatest tõusid esile Šiva ja Višnu, kõige olulisemateks pühadeks raamatuteks said puraanad ja eeposed. Kui budism pärast muslimite vallutusi 8.–13. sajandil Indiast välja tõrjuti, jäi hinduism India põhiliseks omamaiseks religiooniks.

Veedade-aegne hinduism oli eelkõige karjakasvatajate ja põlluharijate religioon, mille keskmes olid ohvritalitused ja jumalate ülistamine hümnide laulmisega. Brahmanismi perioodil anti ohverdustele kosmiline mõõde – usuti, et kogu universum püsib tänu õigesti sooritatud

ohverdustele. Aja jooksul liikus rõhk väliselt rituaalilt sisemisele mõtestamisele. Uut mõtteviisi väljendasid upanišadid, viimane osa veedakirjandusest. Kui varasemad veedad on põhiosas hümnid, loitsud ja lausumised, siis upanišadid on sisult ja vormilt filosoofilised vestlused õpetaja ja õpilase vahel.

Brahmanismi-järgne hinduism hõlmab paljusid erinevaid suundi ja koolkondi, moodustamata ühtset religiooni. Sajandite jooksul kujunes hinduismis välja kõrgelt arenenud filosoofia, mida esindavad kuus koolkonda, samuti kirjandus, ennekõike eeposed „Mahābhārata“ ja „Rāmājana“. Hinduismi peamiseks sihiks on vabanemine sansaarast ehk ümbersündide ahelast. Selleni püütakse jõuda vaimsete harjutuste abil.

(Refereeritud Linnart Mälli, Märt Läänemetsa ja Teet Toome „Ida mõtteloo leksikonist“, Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus 2006)

Budism tekkis Põhja-Indias 6.–5. sajandil e.m.a Šāk-jamuni ehk Siddhārtha Gautama õpetuse mõjul. Šāk-jamuni elas privilegeeritud elu, kuid loobus sellest, nähes inimlikke kannatusi. Ta mõistis sansaara püsistust, hakkas otsima teed vabanemisele ja jõudis seisundini, mida budismis nimetatakse virgumiseks, saades seega Buddhaks ehk „virgunuks“. Ta hakkas õpetama ja lõi oma kerjasmunkade koguduse. Edasistel sajanditel levis budism kiiresti mujale Indiasse ja Lõuna-Aasiase, seejärel ka Sise- ja Ida-Aasiasse, kujunedes esimeseks nn maailmareligiooniks. Läänes hakkas budism levima 19.–20. sajandil. Termin „budism“ on Lääne päritolu, traditsioonilistes budistlikes maades nimetatakse Buddha õpetust *dharm*a'ks ehk seadmuseks või lihtsalt Buddha õpetuseks.

Buddha õpetas suuliselt ja tema õpetust anti algul ka suuliselt edasi. Tekste hakati kirja panema 2. sajandil e.m.a. Budismi põhiseisukohad võib leida tekstist „Seadmuseratta käimapanemine“, mis kajastab Buddha esimest jutlust. Seal on esitatud kesktee õpetus, mis väidab, et elus tuleb vältida äärmusi. Samuti neli õilsat tõe – tõe kannatusest, tõe kannatuse põhjusest, tõe kannatuse lakkamisest ja tõe kannatuse lakkamisele viivast teest. Tõenäoliselt võeti upanišadide õpetusest üle sansaara ja nirvaana mõisted. Sansaara tähendab olendite kannatust põhjustavate meeleseisundite keerist ja sellega seotud olemasoluviisi, nirvaana aga nende vaibumist ja kannatustest vabanemist ehk teadvuse kõrgeimat seisundit. Budismi tuumaks on niisiis arusaam, et sansaara ehk alguseta ümbersündide ahela lahutamatu osa on kannatus, mille põhjuseks on iha, klammerdumine ja teadmatus. Õpetus pakub teed kannatusest vabanemiseks läbi eetilise eluviisi, vaimse distsipliini ja mõistmise.

Aja jooksul kujunesid välja erinevad budismi suunad. Mahajaana (e „suure sõiduki“) pooldajad leidsid, et Buddha sõna ei saa olla muutumatu dogma, vaid see peab olema arenev ja avatud uutele tõlgendusvõimlustele. Konservatiivseid koolkondi hakati nimetama hinajaanaks ehk „väikeseks sõidukiks“. I aastatuhande jooksul levis budism peamiselt mahajaana näol paljudes Aasia maades, teisenedes rahvuslikeks koolkondadeks. Lõuna- ja Kagu-Aasias levis peamiselt hinajaanana, millest tänaseks on säilinud ainult theravaada koolkond. I aastatuhande teisel poolel tekkis Indias veel üks budismi suund, vadžrajaana ehk teemantsõiduk, mille raames tekkisid kanoonilised pühakirjad ehk tantrad. Vadžrajaana sai hiljem domineerivaks suunaks Tiibeti budismis.

Paljud Lääne teadlased ja humanistid on leidnud budismis kokkupuutepunkte kaasaegse teadusliku ja humanistliku maailmavaatega.

(Koostamisel on kasutatud Linnart Mälli, Märt Läänemetsa ja Teet Toome „Ida mõtteloo leksikoni“, Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus 2006)

Judaism on üks maailma vanimaid monoteistlikke religioone. Juudi teoloogia keskne mõiste on leping, mis tähistab kokkulepet Jumala ja juudi rahva vahel. Jumal lubas kaitsta juudi rahvast ja anda neile oma maa, vastutasuks nende kuulekuse ja kummardamise eest. See leping on juutide religiooni, identiteedi, seaduste ja eetika aluseks. Judaismi teeb unikaalseks, et see on nii usupraktika kui ka etnilise identiteedi osa: olla juut tähendab esmalt sündida juudi perekonda ja teiseks järgida juudi usku, kuid ka ateist, kes on sündinud juudi perekonda, on ikkagi juut. Neile, kes judaismi praktiseerivad, on selle keskmeks usk ühte, kõiketeadvasse, kõikvõimsasse ja heasoovlikku Jumalasse, kes lõi universumi ja jätkab selle valitsemist. Judaismi keskse teoloogia hulka kuulub mitu võtmemõistet, sealhulgas Jumala olemus, Toora tähtsus, lepingu kontseptsioon, viimase seadused ja käsud, inimelu pühadus ja selle väärtustamine ning humaansuse olulisus, samuti eetiline käitumine.

Judaismi keskne nähtus on Toora, mis hõlmab heebreata piibli esimest viiete raamatut (ehk 1., 2., 3., 4., ja 5. Moosese raamatut). Toora vastab protestandi Vanale Testamendile (ainult raamatute numeratsioon erineb). Toorat peetakse otseseks Jumala enda sõnaks, mis anti Moosesele Siinai mäel, ning see sisaldab seadusi, käsky ja õpetusi, mis juhivad juutide igapäevaelu praktikat ja uskumusi. Kirjalik Toora (ehk Tanah) ja suuline Toora (Talmud) moodustavad koos judaismi seaduste (Halakha) ja traditsiooni aluse.

Lepingu kontseptsioon on judaismis kesksel kohal, esindades siduvat kokkulepet Jumala ja juudi rahva vahel. See suhe loodi esmakordselt Aabrahamiga, kui Jumal lubas teha temast suure rahva esiisa ja anda neile

Kaananimaa. Seda kinnitati Siinai mäel, kui Jumal andis Moosesele ja seeläbi iisraellastele Toora. See sündmus märkis ametlikult iisraellaste kehtestamist Jumala valitud rahvana, kelle ülesandeks oli tema käskude järgimine ja ka indiviidi tasandil eetilise monoteismi kehtastamine. Leping ei ole mitte ainult ajalooline ega teoloogiline kontseptsioon, vaid elav kohustus, mis elab edasi juutide elus, sümboliseerides vastastikust pühendumust, kuulekust ja kaitset.

Seadused ja käsud ehk *mitzvot* (ainuses *mitzvah*) on lepingu praktiline ilming, mis kirjeldab viise, kuidas juudi rahvas saab kinni pidada oma osast selles jumalikus kokkuleppes. 613 käsku, mis hõlmavad laia valikut eetilisi, rituaalseid ja sotsiaalseid kohustusi, moodustavad juudi igapäevaelu alustala. Need hõlmavad muuhulgas juhiseid jumalateenistuseks ja kogukondlikeks suheteks, moraalseid juhiseid ja toitumistavasid. Nende käskude täpset järgimist ei peeta ainult lepinguliseks nõudeks, vaid teeks, mis õilistab iga inimeseks olemise hetke, tuues jumalikkust argipäeva. Nende seaduste järgimise kaudu väljendavad juudid oma truudust lepingule, kinnitades pidevalt oma suhet Jumalaga ja oma pühendumist tema tahtele.

Antiikajal oli religioosse elu keskpunkt Jeruusalemma tempel. Selle hävitamine 70. aastal m.a.j Rooma keisririigi poolt tähistas murrangut. Järgnenud sajanditel elas enamik juute diasporaas – usu kandjaks ei olnud enam paik, vaid tekstid, õpetamine, kogukondlik praktika ja mälu.

(Kasutatud K. Martini artiklit, tõlkinud Helen Kask)

Kristlus ehk ristiusk on monoteistlik usund, mille keskmeks on Jeesus Kristuse elu ja õpetused. Kristlus sai alguse 1. sajandil m.a.j Juudamaal, Rooma impeeriumi provintsis judaismi haruna, kuid levis peagi paljudesse maailma riikidesse, saades maailmausundiks. Tänapäeval on kristlus suurim maailmareligioon.

Kristluse juured on juudi usulistest traditsioonides ja Naatsareti Jeesuse õpetustes, kelle sõnum kaastundest, lunastusest ja pühendumusest Jumalale leidis palju järgijaid, kuid tekitas vastuseisu tolle ajastu usujuhtide ja poliitiliste võimude seas, mis päädis Jeesuse ristilöömisega. Pärast seda jätkasid Jeesuse järgijad õpetuse sõnumi levitamist, mis pani alguse varakristlikule kogukonnale. Üheks kristluse keskseks elemendiks on usk Jeesuse ülestõusmisse pärast ristilöömist. Kristlased peavad Jeesust töötatud Messiaks (Kristuseks, kes lunastab maailma) ja enamik kristlikke konfessioone tunnistab teda ka Jumala pojana.

Esimestel sajanditel levis kristlus Rooma impeeriumis väikeste kogudustena ning tegemist oli marginaalse ja aeg-ajalt tagakiusatud usuga. Murrang toimus 4. sajandil, mil keiser Constantinus kehtestas usuvabaduse ja kutsus kokku Nikaia kirikukogu, kus sõnastati kristlik usutunnistus. Aastal 380, keiser Theodosius I ajal sai kristlusest Rooma impeeriumi ametlik riigiusk. Sellest hetkest alates muutus kristlus mitte üksnes vaimseks õpetuseks, vaid institutsionaalseks jõuks. Välja kujunes kiriklik hierarhia, dogmaatika ja kanooniline pühakiri, Piibel. (Kuna kristlus kasvas välja judaismist, käsitleb see pühakirjana juutide Tanahi raamatuid, mida kutsutakse kristluses Vanaks Testamendiks. Piibli teine osa on algselt vanakreeka keeles kirja pandud Uus Testa-

ment, mis keskendub Jeesuse elule, õpetusele, surmale, ülestõusmise ja võidule.) Usk, mis oli algselt rõhutanud vaimset vabadust, põimus nüüd poliitilise võimu ja seadustega.

9. sajandil hakkasid idakirik (kreekakatoliku kirik) ja läänekirik (roomakatoliku kirik) üksteisest eralduma, kui Rooma patriarhid hakkasid teistelt patriarhidelt allumist nõudma ja ei soovinud tunnista Bütsantsi keisri ülemvõimu, kuna Euroopas oli 10. sajandist ilmaliku võimu keskmeks kujunenud Saksa-Rooma keiser, kes hoidis enda kontrolli all suurt osa Euroopast. Et õigeusu kirik ei soovinud alluda ega muuta usutunnistust, nagu soovis paavst, viis see 1054. aastal kirikulõheni. Nii õigeusu kirik kui ka katoliku kirik on Suure kirikulõhe järel pidanud end ainuõigeks kirikuks.

Keskajal oli kristlus Euroopas domineeriv maailmapilt, mis kujundas moraali, haridust, kunsti ja arusaama inimesest ning ajaloost. Kirikust sai teadmiste ja autoriteedi keskpunkt, kuid samal ajal kasvas ka kriitika institutsionaalse võimu, rikkuse ja dogmaatilise jäikuse suhtes. Need pinged viisid 16. sajandil reformatsioonini, mis lõhestas omakorda läänekristluse – katoliku kirikust eraldusid protestantlikud harud (pm luterlus, kalvinism ja anglikaani kirik), mis panid rõhku isiklikule usule ja pühakirja vahetule tõlgendamisele.

Hilisematel perioodidel kristluse roll mitmekesisustus. Ühest küljest kaotas see paljudes ühiskondades oma keske normatiivse positsiooni, teisalt on kristlikud ideed – inimväärikus, südametunnistus, ligimesearmastus – sügavalt mõjutanud läänelikkude eetikat ja õiguskultuuri.

Islam on monoteistlik usund, mis sai alguse 7. sajandil Araabia poolsaarel. Selle keskmes on usk ühte Jumasse (*Allah*), kelle tahet ja juhatust kuulutas inimestele prohvet Muhammad. Araabia kaupmehel Muhammad ibn Abdallahil, kes tundis veritasu kommete ja vaimse käärimise tõttu kannatava rahva pärast suurt muret, oli kombeks käia pühal ramadaani kuul üksinda Meka lähistel Hira mäe tipus asuvas koopas palvetamas ja paastumas. Ühel ööl haaras teda kõikehõlmav vägi ja tema huultelt vallandusid uue araabia pühakirja esimesed sõnad. Muhammadi sõnum oli, et ta ei rajanud mingit uut religiooni, vaid tõi araablastele, kellel polnud kunagi varem oma prohvetit olnud, tagasi muistse usu ainujumalasse. Tema väitel oli vale koguda isiklikku varandust, vaid rikkust tuleks jagada ja luua ühiskond, kus nõrku ja abituid koheldakse austusega. Kui araablased oma eluviisi ei muuda, variseb nende ühiskond kokku. Selline oli pühakirja ehk Koraani peamine õpetus. Koraani ilmutati Muhammadile salmide kaupa kahekümne ühe aasta jooksul. Uus sekt sai nimeks *islam* (allumine) ja muslim oli mees või naine, kes on täielikult alistunud Allahile.

Kohanud esialgu vastuseisu, laienes islam pärast Muhammadi surma 632. aastal kiiresti. Tema järglased, kaliifid, juhtisid kogukonda nii usu kui ka ilmaliku võimu tasandil. Mõne põlvkonna jooksul kujunes islamimaailm impeeriumiks, mis ulatus Hispaaniast Kesk-Aasiani. Selle käigus põimus religioosne õpetus halduskorra, õiguse ja igapäevaeluga. Islami seaduslik traditsioon, šariaat, arenes välja just sel perioodil, ühendades usu, eetika ja ühiskondliku korra.

Islami ajaloos tekkisid varakult ka sisemised suunad.

Olulisem neist on sunniitide ja šiitide eristus, mis sai alguse vaidlusest õiguspärase juhtimise üle pärast Muhammadi surma. Aja jooksul kujunesid neist erinevad teoloogilised ja poliitilised traditsioonid, mis on mõjutanud islamimaailma arengut kuni tänapäevani.

Keskajal õitsesid islami kultuuriruumis teadus, filosoofia ja kunst. Eriti Abassiidide kalifaadi ajal arenesid matemaatika, meditsiin, astronoomia ja tõlketegevus, mille kaudu säilitati ja arendati antiikseid teadmisi. Islam ei olnud sel perioodil üksnes religioon, vaid terviklik kultuuriline raamistik.

Tänapäeval on islam kõige kiiremini kasvav religioon maailmas. Islamil puudub keskne usuorganisatsioon, tähtis on traditsioonitruudus ja kuuletutakse kohalikule autoriteedile ehk imaamile.

Sunniidid, keda on umbes 90% muslimitest, peavad kohustuslikuks islami viit sammast: usutunnistus, palvetamine viis korda ööpäevas, paastumine, annetamine vaestele ja palverännak Mekasse, mis tuleb sooritada vähemalt korra elus.

(Koostamisel mh kasutatud Karen Armstrongi raamatut „Islam“, eesti keelde tõlkinud Lia Rajandi, Ilmamaa 2003)

VAIKE LU: Ma ei ole guru. Kordan, ma ei ole guru.

Alandlikkus on meeleseisund, mida erinevad usulised traditsioonid on käsitlenud kui inimese teadlikku piiride tajumist ja oma mina suhtelist vähendamist suurema terviku ees. See ei tähenda eneseväärikuse eitamist, vaid arusaama, et inimese teadmised, võimed ja kontroll maailma üle on paratamatult piiratud. Religioossetes praktikates kujuneb alandlikkus hoiakuna, mis võimaldab inimesel suhestuda millegagi, mis ületab tema isikliku perspektiivi – olgu selleks jumalik kord, tõde, seadmus või olemise tervik.

Erinevad religioossed praktikad loovad alandlikkust erinevate mehhanismide kaudu. Palve ja meditatsioon suunavad tähelepanu sissepoole ning katkestavad igapäevase enesekesksuse, tuletades meelde mõtete ja soovide mööduvust. Rituaalid ja kehaline väljendus – nagu kummardamine, paastumine või vaikimine – muudavad alandlikkuse mitte üksnes mõtteliseks, vaid ka tajutavaks seisundiks. Nendes praktikates ei ole keskmes enese väljendamine, vaid enese taandamine.

Oluline on, et religioossetes traditsioonides ei mõisteta alandlikkust passiivsuse või alistumisena, vaid valmisolekuna kuulata ja õppida. See meeleseisund eeldab vaikust – mitte ainult kõne puudumist, vaid sisemist vaikust, kus inimene lakkab olemast omaenda keskpunkt. Sellisena kujuneb alandlikkus praktikate kaudu õpitud hoiakuks, mis korrastab inimese suhet iseenda, teiste ja nähtamatu mõõtmega, mida religioon püüab sõnastada.

Kristlikus traditsioonis seostub alandlikkus eeskätt inimese ja Jumala vahelise suhtega. Palve, patutunnistus ja paast on praktikad, mis rõhutavad inimese ekslikkust ja sõltuvust jumalikust armust. Alandlikkus ei seisne siin

enese tühistamises, vaid oma piiratuse tunnistamises Jumala ees. Oluline roll on ka vaikimisel ja kuulamisel, kus inimene loobub enesekesksest kõnест, et avada end millelegi, mida ta ei kontrolli ega valda.

Islami traditsioonis on alandlikkus tihedalt seotud kehalise distsipliini ja igapäevase rituaaliga. Viis korda päevas palves silmili maha heitmise eesmärk on võidelda oma sisemise uhkuse ja eneseimetlusega, see loob füüsilise kogemuse alluvusest ja kuulekusest. Praktika kaudu kinnistub arusaam, et inimene ei ole iseenda elu lõplik mõõdupuu, vaid osa jumalikust korrast.

Judaismis väljendub alandlikkus eelkõige seaduse ja traditsiooni järgimise kaudu. Tähtis ei ole niivõrd individuaalne vaimne kogemus kui valmisolek alluda kollektiivsele normistikule. Õppimine, arutlemine ja tekstide lugemine meenutavad inimesele, et tõde ei sünni üksikisiku sisetundest, mis on alati piiratud ja vajab korrigeerimist, vaid pika ja jagatud tõlgendustraditsiooni kaudu.

Budism, mis õpetab lahti laskma klammerdumisest „minasse“, käsitleb uhkust ühena meelemürkidest ja näeb alandlikkust loomuliku tagajärjena, kui inimene hakkab selgemini nägema, kuidas meel töötab ja kuidas kannatus tekib. Alandlikkust kasvatab kaastunne kõigi elusolendite vastu ja mõistmine, et kõik tunnevad hirmu ja lootust nagu ma ise ning kõik sõltuvad üksteisest, samuti mõistmine, et elus on kõik püsitu.

Hinduistlikes traditsioonides seostub alandlikkus sageli pühendumise ja teenimisega. Rituaalid, mantrad ja igapäevased toimingud võivad olla suunatud jumalusele või universaalsele korrale, mille ees inimene tunnistab oma rolli osana laiemast tervikust.

THOMAS: Vanasti oli enne und palvetamine, nüüd on uudised!

Seitse surmapattu on kristlikus mõtteloos kujunenud moraalne raamistik, mis kirjeldab inimloomuse põhilisi kalduvusi eksida, kaotada mõõdutunne ja eemalduda nii vaimsest kui eetilisest tasakaalust. Neid nimetatakse surmapattudeks mitte seepärast, et need oleksid kõige raskemad üksikteod, vaid kuna neist võivad välja kasvada teised patud ja hävitavad käitumismustrid.

Seitse surmapattu on:

1. uhkus (*superbia*) – liigne eneseupitamine, enda seadmine teistest ja Jumalast kõrgemale; sageli peetakse seda kõigi pattude juureks;
2. ahnus (*avaritia*) – mõõdutundetu iha omada, koguda ja kinni hoida, eriti materiaalsel varal või võimu;
3. iha (*luxuria*) – kontrollimatu naudinguiha, eriti seksuaalses tähenduses, kus teine inimene taandub objektiks;
4. kadedus (*invidia*) – rahulolematuse teine õnne või edu üle ning soov, et teisel seda poleks;
5. aplus (*gula*) – liialdamine ja mõõdutunde kadumine füüsilistes naudingutes;
6. viha (*ira*) – hävitav, kontrollimatu raev, mis lõhub suhteid ja mõistmist;
7. laiskus (*acedia*) – vaimne tuimus, ükskõiksus ja sisemine loobumine elu, vastutuse või tähenduse ees.

Kätepesu on üks lihtsamaid ja tõhusamaid viise, kuidas kaitsta organismi viiruste ja bakterite eest. Käed on pidevas kontaktis pindade, esemete ja teiste inimestega ning toimivad seeläbi peamise vahendajana, mille kaudu haigustekitajad võivad organismi sattuda. Näo, suu, nina või silmade puudutamine pesemata kätega loob mikroobidele otsese ligipääsu kehasse.

Paljud viirused ja bakterid levivad kontakti kaudu – nad püsivad uksekäepidemedel, telefoniekraanidel, raha peal ja muudel igapäevastel pindadel. Seebiga kätepesu ei tapa üksnes haigustekitajaid, vaid eemaldab need mehaaniliselt: seep lõhub rasvakihi, mille külge mikroobid kinnituvad, ning voolav vesi kannab need nahalt minema.

Kätepesu on eriti oluline enne söömist, pärast tualeti kasutamist, avalikest kohtadest naasmist, köhimist või aevastamist ning pärast haigega kokkupuudet. Regulaarne ja teadlik kätehügieen vähendab märkimisväärselt hingamisteede ja seedetrakti nakkuste levikut ning kaitseb mitte ainult üksikisikut, vaid ka kogu kogukonda.

KARLI: Selline majandusmudel on tänaseks uus loodus.

Tehisintellekt ehk **tehisaru** (inglise keeles *artificial intelligence* ehk AI) on infotehnoloogiline ja teaduslik mõiste, mis tähistab süsteeme, mis on võimelised sooritama ülesandeid, mida traditsiooniliselt on peetud inimliku mõtlemise, otsustamise või õppimise valdkonda kuuluvaks. Tehisintellekti ei määratle mitte teadvuse või mõistmise olemasolu, vaid funktsionaalne suutlikkus töödelda andmeid, tuvastada mustreid ja teha prognoose või valikuid kindlate eesmärkide ja reeglite alusel.

Ajalooliselt on tehisaru juured 20. sajandi keskpaigas, mil loodi esimesed intelligentsed masinad. Arengu kuldaajaks peetakse vahemikku 1956–1974, sest siis loodi palju uusi programme ja toimus kiire areng. Järgnes teatav seisak, kuna teadlastel ei olnud enam piisavalt võimsaid arvuteid. 1980ndate buumi ajal tuldi välja uute võimsamate programmidega ning suurem läbimurre tehisaru vallas toimus 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses.

Kaasaegne tehisintellekt põhineb peamiselt masinõppel ja statistilistel mudelitel, mis võimaldavad süsteemidel õppida suurtest andmehulkadest, ilma et neile oleks ette antud iga üksiku otsuse reeglid. See tähendab, et tehisintellekti otsustusprotsessid võivad olla ka nende loojatele osaliselt läbipaistmatud. Süsteem ei „tea“, miks ta midagi teeb, vaid optimeerib tõenäosusi ja mustreid, mis on osutunud varasemates andmetes edukaks.

Tehisintellekti levik nihutab vastutuse ja otsustamise piire. Kui otsuseid hakkavad toetama või tegema algo-

ritmid, tekib küsimus, kellele kuulub vastutus: kas süsteemile, selle loojatele, kasutajatele või institutsioonidele, mis selle kasutamise heaks kiidavad. Tehisintellekt ei tegutse eetiliste kaalutluste alusel, kuid tema rakendamine toimub alati normatiivses raamistikus. Seetõttu ei ole tehisintellekt üksnes tehniline vahend, vaid ka ühiskondlik tegur.

Filosoofiliselt tõstatab tehisaru teema küsimuse inimese ja masina vahelisest piirist ja suhtest. Mida enam masinad inimlikku käitumist ja otsustumustreid matkivad, seda ebaselgemaks need piirid ja suhted muutuvad.

IVARI: Kui tegu on tehtud, päkapikud enam ei aita.

Meditsiiniettevõtlus on tervishoiu valdkond, kus ravi, ravimid ja meditsiinitehnoloogiad toimivad osaliselt turuloogika alusel. Sellises süsteemis põimuvad kaks erinevat eesmärki, ühelt poolt inimeste tervise parandamine ja eluea pikendamine ning teiselt poolt majanduslik kasum. Pinge nende eesmärkide vahel muutub eriti teravaks olukordades, kus meditsiinilised teenused või ravimid koonduvad väheste suurte ettevõtete kontrolli alla ja välja kujunevad monopolilaadsed struktuurid.

Monopolide teke meditsiinis ei tähenda üksnes turu valitsemist majanduslikus mõttes, vaid ka kontrolli abivajajate jaoks elutähtsate ressursside üle. Üks markantsemaid näiteid pärineb USAst, kus Martin Shkreli ostis 2015. aastal ära parasiidivastase ravimi Daraprim patendi ja tõstis üleöö ravimi hinna 13,50 dollarilt 750 dollari peale. Seoses nõ suletud levitusmodeliga kehtis tingimus, et kui keegi soovis hakata Daraprimiga konkureerima, oleks tal tulnud kõigepealt läbi viia võrdlevad testid või isegi rahastada nullist uued kliinilised uuringud. Kuigi Shkreli mõisteti hiljem süüdi ebaseadusliku kasu teenimises ja tal keelati osalemine farmaatsiatööstuses, läks mitu aastat aega, enne kui turule toodi odavam geneeriline ravim.

Kui turule tuli murranguline C-hepatiidi ravim Sovaldi, mis muutis haiguse viimaks ravitavaks, oli ravikuuri hind kümneid tuhandeid eurosid patsiendi kohta, nii et paljud riigid pidid otsustama, keda ravida ja keda mitte. Paradoksaalselt muutus täielik tervenemine süsteemile rahaliselt raskemini hallatavaks kui kroonilise haiguse ravimine.

Samas on ka palju näiteid sellest, kuidas patendi omanik annab vabatahtliku litsentsi geneeriliste ravimite tootmiseks. Nii on näiteks rahvusvaheliste organisatsioonide, aktivistide ja valitsuste surve jõudnud HIV ja C-hepatiidi ravimid Indiasse, tänu millele miljonid inimesed said ligipääsu elupäästvale ravile. Mitmed ravimifirmad müüsid ka COVID-19 pandeemia ajal vaktsiine omahinna või minimaalse kasumiga.

Ajuteadus käsitleb inimese aju kui keerukat ja dünaamilist süsteemi, milles erinevad piirkonnad täidavad osaliselt spetsialiseerunud, kuid omavahel tihedalt seotud funktsioone. Üks tuntumaid ja samas enim lihtsustatud jaotusi ajuteaduses on aju vasaku ja parema poolkera eristus. Vasakut ajupoolkera on traditsiooniliselt seostatud keele, loogilise analüüsi, ja abstraktsete sümbolitega. See poolkera on paljudel dominantne kõne, lugemise ja matemaatiliste operatsioonide puhul. Paremat ajupoolkera on omakorda seostatud ruumitaju, terviklike mustrite, emotsioonide, muusika ja kujundilise mõtlemisega. Parem poolkera töötleb infot sageli paralleelselt ja kontekstuaalselt, mitte samm-sammult.

Oluline on rõhutada, et kaasaegne ajuteadus ei toeta ranget vastandust „loogiline vasak“ ja „loominguline parem“ ajupoolkera. Selline käsitus on pigem kultuuriline metafoor kui täpne teaduslik kirjeldus. Enamik keerulisi tegevusi – keele kasutamine, otsuste tegemine, moraalne kaalutlemine, looming – eeldavad mõlema poolkera koostööd. Poolkerasid ühendav närvikiudude kimp võimaldab kiiret ja pidevat infovahetust, mistõttu aju toimib tervikuna, mitte kahe isoleeritud osana.

Vasaku ja parema poolkera eristus on siiski oluline mõtlemismudel, sest see aitab kirjeldada erinevaid info-tötluse viise. Mõnes olukorras domineerib analüütiline ja struktureeriv lähenemine, teises olukorras terviklik ja intuiitiivne tajumine. Need viisid ei välista teineteist, vaid tasakaalustavad ja täiendavad. Filosoofiliselt võib ajupoolkerade käsitlust vaadelda kui bioloogilist paralleeli duaalsusele inimese kogemuses.

**TORSTEN: C h ä y ush!! Now! Total, fat, disapproval!
Eternal! Goodbye!**

Duaalsus on mõiste, mis tähistab maailma, kogemuse või mõtlemise kirjeldamist vastandpaaride kaudu.

Duaalses vaates struktureeritakse tegelikkus kahe eristuva, sageli vastandliku printsiibi abil, nagu keha ja vaim, kord ja kaos, valgus ja pimedus, mina ja teine. Lääne mõtteloos on duaalsus olnud keskne tunnetuslik tööriist, vastanduste abil on püütud muuta keerukat ja hoomamatut maailma selgemaks ja korrastatumaks. Duaalsus aitab piiritleda mõisteid: miski saab tähenduse sageli just selle kaudu, milleks ta ei ole.

Duaalsusel on oluline roll ka selles, kuidas inimene iseennast mõistab. Inimene kogeb sageli end olevat korraga kahe vastandliku tõukejõu vahel: mõistus ja tunded, vabadus ja vastutus, individuaalsus ja kuuluvus. Need vastandused ei ole staatilised, vaid dünaamilised pingeväljad, kus tasakaal ei ole kunagi lõplik.

Religioonis ja mütoloogias esineb duaalsus sageli universaalse printsiibina. Hea ja kurja, korra ja kaose või jumaliku ja inimliku vastandus aitab sõnastada moraalseid ja eksistentsiaalseid küsimusi. Samas paljud traditsioonid rõhutavad, et vastandite täielik eraldamine on illusoorne ning et üks pool ei saa eksisteerida teiseta. Duaalsus on seega pigem õpetus piiride kohta kui üleskutse mustvalgele mõtlemisele.

MARKO: Edasi räägib ainult see, kes usub, et ... inimene ei saagi mitte kunagi uuesti alustada !

Apollon oli vanakreeka mütoloogias Zeusi ja Leto poeg, jahijumalanna Artemise kaksikvend. Ta lõbustas olümp-lasi oma kuldsel lüüral, talle allusid muusad ning ta valitses muusika, luule ja kunstide üle. Samuti oli ta las-kurite jumal, kes lennutas oma hõbedaselt vibult nooli. Apollon oli tervendaja, kes õpetas esimesena inimestele ravimist, samuti valgusejumal, kelles polnud vähimatki varju, niisiis ka tõejumal. Parnassose mäe jalamil asus Delfi oraakel, kus käidi preestrinna ehk Pythia vahendu-sel Apolloni käest ennustusi saamas – niisiis oli Apollon jumalate tahte vahendajaks inimestele.

Apollon kehastas ideed selgusest ja vormist, teda seos-tati harmoonia, proportsiooni ja tasakaaluga – väär-tustega, mis olid antiik-Kreeka esteetikas ja mõtteloos kesksel kohal. Filosoofilises plaanis on Apolloni kuju mõjutanud arusaama ratsionaalsusest kui distsiplinee-ritud ja vormivast jõust. Hilisemas mõtteloos on Apollon asetatud vastandusse Dionysosega, kes sümboliseerib joovastust, kaost ja piiride lahustumist, kuid antiikmaa-ilm ei mõistnud neid jõude teineteist välistavatena, vaid vastastikku tasakaalustavatena.

Dionysos oli vanakreeka mütoloogias veinijumal, Zeusi ja Teeba printsessi Semele poeg, kes kehastas joovas-tust ja ekstaasi. Ta oli pidustuste, teatri ja viljakuse jumal ning sügavamal tasandil esindas seisundit, kus tavapä-rased sotsiaalsed, psühholoogilised ja moraalsed piirid kaotavad kehtivuse. Dionysose auks korraldati Kreekas dionüüsiaid ehk kolmepäevaseid pidustusi, mille käigus lavastati näidendeid ja toimus falloserongkäik. Dionüü-siatel lauldavatest hümnidest ehk ditürambidest, mida esitas sokujalgeteks saatüriteks maskeeritud noor-meeste koor, arenes välja tragöödia. Samuti toimusid Dionysose auks kultuslikud orgiad ehk bakhanaalid, millest osa võtvaid naisi kutsuti bakhantideks.

TEET: Rets. Täisrets. Rets tündrik!

Ämblikuvõrk ühendab endas lihtsuse ja erakordse funktsionaalsuse. See ei ole juhuslik niidipundar, vaid rangelt organiseeritud ehitis, mille struktuur allub kindlatele füüsikalistele seaduspäradele. Ämblikuvõrk sünnib alati suhtes keskkonnaga: tuule, valguse, ruumi ja gravitatsiooniga. Iga niit on paigutatud nii, et kogu tervik suudaks olla ühtaegu kerge, elastne ja vastupidav.

Tüüpiline ümara kujuga ämblikuvõrk koosneb radiaalsetest kandeniitidest ja neid ühendavatest spiraalsetest püüdeniitidest. Radiaalniidid annavad struktuurile kuju ja kannavad pinget, samal ajal kui spiraalniidid on kaetud kleepuva ainega, mis võimaldab saagi kinnipüüdmist. See jaotus ei ole dekoratiivne, vaid funktsionaalne: iga osa täidab kindlat rolli ning tervik toimib ainult siis, kui kõik elemendid on omavahel täpses tasakaalus.

Ämblikuvõrgu loomine on protsess. Võrk ehitatakse järk-järgult, pidevalt kontrollides niitide pinget ja paigutust. Kui keskkond muutub – tuul rebib osa võrgust, oks liigub, niiskus suureneb –, kohandub ka struktuur. Võrk võib katkeda, ent see ei tähenda ebaõnnestumist: katkestus on osa süsteemi elutsüklist. Sageli süüakse vana võrk ära ja selle materjali kasutatakse uuesti.

Looduslikult on ämblikuvõrk äärmiselt ökonoomne, saavutades saavutab maksimaalse toime minimaalse materjalikuluga. Niit on õhuke, peaaegu nähtamatu, kuid proportsionaalselt tugevam kui paljud inimtekkelised materjalid. Võrgu tõhusus ei seisne jõus, vaid nutikas jaotuses: pinge ei koondunud ühte punkti, vaid hajub üle kogu struktuuri. Just see hajutus teeb võrgu vastupidavaks.

SIMO: Vastutust ei saa paberilt maha lugeda, kuivalt südamesse süstida!

Bürokratia on valitsemise viis, kus märkimisväärne osa avaliku võimu tegevusest koondatakse neutraalsete spetsialiseerunud ametnike kätte. Ametnikud on omakorda koondatud hierarhilisse süsteemi ning kõik nende sisulised toimingud on õiguslikult reguleeritud ning dokumenteeritud. Saksa sotsioloogi Max Weberi käsitluses tähistab bürokratia ratsionaalse valitsemise ideaalvormi: ametnik täidab kindlat rolli, lähtub kirjallikest reeglitest ning eristab oma isikliku elu ametlikust funktsioonist. Selline valitsemisvorm peaks aitama muuta valitsemist ühtlasemaks, vähendades üksikisiku mõju riigi toimimisele, ning ausamaks, tagades kõigile samade reeglite alusel võrdsed õigused ja võimalused. Samas heidetakse bürokratialle tihti ette süsteemi ebaefektiivsust ning keerukust.

VALDEMAR: Iga laps on algul bioloog, pusserdab põõsas, lakub lepatriinut, silmad märjad ...

Proletariaat on sotsiaalne ja majandusteoreetiline mõiste, millega tähistatakse ühiskonnakihti, kelle peamine (või ainus) vara on nende tööjõud. Proletaarlasel puudub iseseisev juurdepääs tootmisvahenditele (maa, kapital, tehased, tehnoloogia), mistõttu on ta sunnitud oma tööjõudu müüma, et ellu jääda. Mõiste ei kirjelda üksnes vaesust, vaid struktuurset sõltuvust palgatööst.

Termin läks laialdaselt kasutusse tänu Karl Marxi töödele. Marxi käsitluses ei ole proletariaat lihtsalt üks ühiskonnagrupp teiste seas, vaid modernse kapitalistliku ühiskonna keskne klass, kelle olukorra peamine tunnus on töö viljadest võõrandumine ja töö üle kontrolli puudumine. Proletariaadi positsiooni määratleb suhe kapitalistiga – üks omab tootmisvahendeid, teine peab oma tööjõudu müüma. Selline suhe loob püsiva ebavõrdsuse, mis ei tulene individuaalsest pingutusest, vaid süsteemi ülesehitusest.

Ajalooliselt seostub proletariaat tööstuslinnade, vabrikutöö ja massilise palgatööga, kuid kaasaegses ühiskonnas on mõiste tähendus laienenud. Paljud teenindus-, platvormi- ja loovtöö vormid kannavad proletaarseid jooni: ebastabiilsus, piiratud kontroll töötingimuste üle ja sõltuvus turu kõikumistest. Proletariaat ei ole seega kadunud, vaid muutnud oma kuju.

Aristokraatia on poliitiline ja sotsiaalne mõiste, mis tähistab valitsemis- või võimukorraldust, kus otsustusõigus ja ühiskondlik autoriteet on koondunud väikesele eliidile. Mõiste tuleneb vanakreeka sõnadest ἄριστος (parim) ja κράτος (võim) ning selle algne tähendus viitas ideaalile, mille kohaselt peaksid ühiskonda juhtima kõige võimekamad, haritumad ja moraalselt küpsemad isikud. Aristokraatia ei tähistanud seega algselt sünnipärast privileegi, vaid eeldatavat kvaliteeti.

Antiikfilosoofias käsitleti aristokraatiat ühe võimaliku valitsemisvormina. Näiteks Aristoteles eristas aristokraatiat selle moonutatud vormidest, kus „parimate“ valitsus taandub kitsa grupi omakasule. Ideaalses mõttes pidi aristokraatia teenima kogu kogukonna hüve, mitte üksnes valitsejate hüve. Ajaloolises praktikas muutus aristokraatia aga sageli pärilikuks seisuseks, mis tõi kaasa süüdistusi ebaõigluses ja stagnatsioonis.

JÜRI: Kogu teie inimkindlik olukord vajab hädasti uusi kokkuleppeid!!

Humanismi sünd renessansiajastul tähistab Lääne mõtteloos järkjärgulist nihet, mille käigus inimese enesemõistmine liikus religioosselt raamilt teaduspõhise ja ilmaliku maailmapildi suunas. Keskajal määratles inimese koha maailmas eeskätt suhe jumaliku korraga: teadmiste allikaks oli Jumal, tõe kriteeriumiks kiriku autoriteet. Inimene mõistis end eelkõige loodu ja alluvana, kelle elu mõte paiknes väljaspool teda ennast.

Humanismi kujunedes see suhe muutus – inimene tõusis uurimise ja mõtestamise keskmesse. Antiigi suurte mõtlejate eeskujul taheti hariduse ja filosoofia abil ühiskonda taas vooruslikuks muuta. Valgustusajastul aitas humanistlik mõtteviis kaasa nii sotsiaalsetele kui teaduslikele edusammudele – teaduslik meetod, kriitiline analüüs ja empiiriline kontroll muutsid tõe ajutiseks ja parandatavaks, mitte lõplikuks ja jumalikult etteantuks. Tõe jumaliku ettekirjutuse alt vabastamine võimaldas valgustusajastu filosoofidel ja teadlastel iganenud dogmasid ümber lükata ja ühiskondliku progressi teelt takistusi eemaldada. Samas ei tähendanud humanism usu kadumist, vaid epistemoloogilist pööret: maailm ei olnud enam üksnes jumaliku plaani peegeldus, vaid seaduspäraselt uuritav tervik.

Humanismiga kaasnes arusaam, et inimene ei ole üksnes moraalsete ettekirjutuste täitja, vaid ka teadmiste looja ja ühiskondlike struktuuride kujundaja, mis tõi kaasa uue vastutuse vormi. Teaduspõhine inimene ei saa loota jumalikule abile või ettekirjutusele, vaid peab iseenda ja oma lähedaste eest hea seisma, tagamaks

ühiskonna arengut. Humanism ei paku religioosse must-valge kindluse kõrvale uut absoluutset tõde, vaid avab inimesele elu kõigi hallide varjunditega.

Prantsuse revolutsioon (1789–1799), mille käigus kukutati Prantsusmaal kuningavõim ja feodaalkord, oli üks Euroopa ajaloo murrangulisemaid sündmusi, mis muutis põhjalikult arusaama riigivõimust, kodanikust ja ühiskondlikust õiglusest. Revolutsiooni ajendasid ühtaegu iganenud majanduspoliitikast põhjustatud majanduskriis, sõjaline ebaedu, millega kaasnesid kaotused ja kulutused, ning valgustusajastu ideed, mis seadsid kahtluse alla absoluutse monarhia jumaliku õiguse. Prantsuse eliit elas üle oma võimete, Louis XIV aegsed hiilgeajad olid möödas ning Louis XVI ei tulnud oma ametiga toime ja kuninganna Marie-Antoinette'i süüdistati arutus priiskamises.

Pärast Bastille' vallutamist toimunud seisuslike privileegide kaotamine ning inimese ja kodanike õiguste välja kuulutamine muutis toonase ühiskonna aluseid. 1792. aastal kukutati Prantsusmaal monarhia ja kuulutati välja vabariik, kuid poliitiline võitlus paisus kiiresti äärmuslikuks. Algas jakobiinide juhitud terror, mille käigus hukati kuningapaar ja tuhandeid teisi „vaenlasi“. Järgnes poliitilise ebastabiilsuse periood, mis päädis kindral Napoleon Bonaparte'i võimuhaaramisega. 1804. aastal krooniti ta Prantsusmaa keisriks.

Prantsuse revolutsiooni motoks kujunes „vabadus, võrdus, vendlus“ (*liberté, égalité, fraternité*), mis koondas uue maailmapildi kolm põhiprintsiipi. Vabadus tähendas eeskätt indiviidi õigust olla seaduse ees iseseisev: mõelda, rääkida, uskuda ja tegutseda ilma meelevaldse vägivallata. Võrdsus ei tähendanud, et inimesed oleksid

ühesugused, vaid et neil peab olema võrdne õiguslik staatus ning ligipääs ühiskondlikele võimalustele sõltumata päritolust. Vendlus viitas ideele, et ühiskond ei saa püsida üksnes õiguste ja reeglite toel, vaid vajab ka solidaarsust – tunnet, et kodanikud on omavahel seotud ja vastutavad teineteise eest.

Samas paljastas revolutsioon kiiresti ka nende ideaalide hapruse. Vabaduse nimel võis rakendada sundi, võrdsuse nimel võis piirata erinevust, vendluse nimel võis välistada neid, keda ei peetud „omaks“. Revolutsiooni radikaliseerumine ja terroriperiood näitasid, et poliitilised loosungid võivad ka vägivalda tööriistadeks muutuda.

Arvamuste paljusus tähistab olukorda, kus ühes ühiskonnas, kogukonnas või diskursuses eksisteerivad samaaegselt erinevad ning sageli vastuolulised tõlgendused ja arvamused. Teaduslikus ja filosoofilises käsitluses ei mõisteta arvamuste paljusust pelgalt segaduse või konsensuse puudumisena, vaid ühiskondliku diferentseerumise, hariduse laienemise ja sõnavabaduse vältimatu tagajärjena. Mida avatum on ühiskond, seda suurem on tõenäosus, et ühtseid arusaamu asendavad mitmed paralleelsed vaated.

Arvamuste paljususe olemasolu eeldab teatud institutsionaalseid ja kultuurilisi tingimusi. Reeglid, mis kaitsevad sõnavabadust, ning kokkulepped, mis piiravad vägivalda ja sunduse kasutamist, võimaldavad erimeelsustel püsida ilma süsteemi lagunemiseta. Samas toob paljusus esile ka küsimuse vastutusest: kuidas eristada kriitikat ja desinformatsiooni, eriarvamust ja kõnekat vaikimist. Arvamuste paljusus ei ole seega üksnes demokraatia tunnus, vaid ka inimeste otsustusvõime, sallivuse ja vastutustunde proovilepanek.

LISETTE: Kuule, sina, ilus poiss, ära näksi, kuula ära see!

Internetiajastu kommenteerimise kultuur on kommunikatsioonivorm, kus avalik arvamus kujuneb reaalajas, fragmentaarselt ja sageli anonüümselt. Digitaalsete platvormide levik on muutnud kommenteerimise kättesaadavaks peaaegu kõigile, sõltumata erialasest pädevusest, sotsiaalsest positsioonist või vastutusest. Kui varasemalt oli avalik arutelu seotud institutsionaalse rolli või pikaajalise nähtavusega, siis internetiajastu kommentaar on sageli hetkeline reaktsioon, mis ei eelda järjepidevust ega too reeglina kaasa tagajärgi.

Kommenteerimiskultuuri üks keskseid tunnuseid on kiirus. Arvamus sünnib sageli enne süvenemist ja reageerib emotsioonile, mitte analüüsile. See nihutab avaliku arutelu fookuse argumenteerimiselt positsioneerimisele: oluline ei ole niivõrd see, mida öeldakse, vaid et midagi öeldakse ja et see oleks nähtav.

Olulist rolli mängib ka anonüümsus, millega tavaliselt suhtlust reguleeriv sotsiaalne pidur automaatselt väheneb. See võib soodustada ausust ja kriitikat, kuid ka teravust, lihtsustamist ja vastutuse hajumist. Kommentaar ei ole tihtipeale enam kutse dialoogile, vaid lihtsalt ärapanemine.

Kommentaarikultuur on muutnud tõe ja arvamuse vahelist suhet, sest platvormide loogika ei eelista mitte põhjendatust, vaid kaasatust: nähtavamaks saavad seisukohad, mis kutsuvad esile reaktsioone. Selle tulemusel võib avalik arutelu nihkuda äärmustesse, kus mõõdukad positsioonid kaotavad kuuldavuse, tõstatades niisiis küsimusi vastutusest ja tähelepanust.

JUSS: Aga miks ometi sõda, loodu-s, mehed? Miks mitte sümbioos?

Sümbioos (vanakreeka sõnadest σύν „koos“ ja βίωσις „elamine“) on eri liiki kuuluvate organismide vaheline kooselu. Mõistet kasutati esimest korda 1877. aastal. Sageli peetakse sümbioosi all silmas vaid kahe eri liigist organismi obligaatset ehk mõlemale kasulikku ja ühtaegu möödapääsmatult vajalikku kooselu, kuid sümbioos hõlmab lisaks mutualismile veel vastastikku neutraalseid (kommensalism), ühele kasulikku ja teisele kahjulikku (parasitism), ühele neutraalset ja teisele kahjulikku (amensalism) ning väga harva esinevat vastastikku kahjulikke mitte kasulikke kooselu vorme (sünnekroos).

UKU UUSBERG: MÄNGU ILU NIMEL

Jutuajamine autori ja lavastaja Uku Uusbergiga
12. jaanuaril 2026. Küsis Triin Sinissaar.

Oled lavastanud mitmesugust dramaturgiat, Tšehhovit, Gorkit, Shakespeare'i, Mayenburgi, kuid teinud väga sageli just autoriteatrit. Mis see on, mis paneb sind ise näitemänge kirjutama?

Ma jõuan sageli mingisuguse teemani, mis tundub tähtis, selles punktis, kus täna olen ja kus tunnen, et üldisemalt hetkel inimestena äkki oleme. Selle teatud nahaalse õiguse üldistada peab iga lavastaja endale ise võtma, muidu ei sünniks kellelgi kindlust lavastada. Aga siis puhuks saalides ainult ventilatsioon. Kui oled juba kutseline lavastaja, tekib pähe teatud tüüpi kapp, kus hoian mõtteid ja materjale ning kuhu ka lihtsalt lendab sisse teemasid. Mõnikord ka imesid. Mõnikord meeldib mulle kolida sisse lennelnud teemaga mõnda vanasse klassikalisest teksti, mõnikord leian selle mõnes uues tekstis, aga mõnikord on tunne, et lihtsalt pole olemas sellist näidendit, mis oleks täpselt sellisel teemal ja räägiks täpselt selliselt tänasest inimesest.

Täna on inimesel ikkagi terve kimp uusi harjumusi, mis meid mõjutavad. Keskkond me ümber on nii palju muutunud, võrreldes sellega, kuidas vanasti elati. Iseäranis pöördeline muutus on internet ning privileeg ja needus käia ringi, nii et nett on taskus. Aga ka sada aastat enne seda tabanud uus võime, lennata, muutis palju. Ning sada aastat enne seda, kui tekkisid masinad ja mootorid, muutus palju. Nii ta vist käibki. Ning meil on hetkel maailmas murranguline aeg, ka ühe uue võimekusega kohtumisel. Samal ajal on mul väga tugev baasusk, et inimene oma hinge loomult on ikka täpselt samasugune nagu juba antiigialajal. Et psühholoogiline ja füüsiline joonis, mis meile täna antakse, on vägagi sama, mis oli tuhandeid aastaid tagasi. Ainult teemad ja keskkond

(võimalused) meie ümber on pidevalt suures muutumises. Ning alles viimase paarisaja aastaga on läinud tempo nii pööraseks, et on kaotatud ka midagi, mis äkki ei peaks kaduma. Ühesõnaga. Vahel on mul teatritegijana nii tugev tunne, et nüüd küll on tarvis just see praegune aeg ja teema käsikirjaks vormida ning sellest teatrit teha. Nii palju on inimese ümber muutunud ja ma arvan, et see on muutnud ka seda, kuidas inimesed lugusid vastu võtta suudavad. See lubab uut vormi dramaturgial avaneda.

Kas sa kirjutad siis uuele ajale vastavat dramaturgiat, kuna vana enam ei toimi?

Mõne südamesse lennelnud teemaga toimib just vana kõige paremini. Aga mõne uuema aja teemaga on tunne, et nüüd on küll vaja sünteesi. Siin on vaja ise kirjutada uuele ajale vastavas vormis lugu. Samal ajal lähtun ma milleski alati vana aja dramaturgiast. Eks seda on mul võimalik mingi piirini ise analüüsida ja kuskil on piir, kus ma ise ennast kõrvalt ei näe. Mulle tundub, et ma kirjutangi nii, et otsin vanal väärtusel (vanal dramaturgial) püsiva ja uuele ajale vastava vahel seda sünteesi, nagu laboriteadlane. Ma just väga armastan nõ vana maailma. Samal ajal elan vältimatult ja vääramatult tänases uues maailmas.

Dramaturgiline tekst ja sõna on alati ratsionaalne konstruktsioon millestki väga emotsionaalsest – inimesest. Vahel piisab täna ka väga vähesest, et tulla otse südamesse. Vahel on jällegi tarvis klassikalise dramaturgia osiseid, et kaasa tunda. Vahel on väga põnev lõpuni ütle-mata jätmine, sest niimoodi avaneb kunstis metafüüsika serv. Samal ajal on tarvis olla täpne, et mitte muutuda

krüptiliseks hobuse unenäoks. Selle kõige tasakaalu ma dramaturgias ka otsin, nagu keemik laboris, ühendades loojutustamise erinevaid kaanoneid kaasaegse inforüt-miga.

Sealjuures ei ole mu näitemängud lihtsalt fragmentaariu-mid või põimikud, vaid ikkagi vägagi nii-öelda vana kool – läbiva lineaarse looga, aja-, koha- ja tegevusühtsed näidendid. Neis on situatsioonid, sündmused, tegelased. See on mulle siiani olnud väga tähtis. Kuigi sahtlis on ka mõni tekst, kus see aja-, koha- ja tegevusühtsus on viimaks ära kaotatud.

Juba kirjutades naudin ma väga ka tegelaste loomist. Sõltumata isegi sellest, kas mul on konkreetne näitleja silme ees või ei. Tegelaste leitudamine on mulle väga oluline. Ning mingit laadi erihuviks on mul hakanud kujunema ka see, kui on rohkete tegelastega teater. Seda küll tehakse kaasajal vähem, sest seda on nii füüsiliselt (ühised ajad) kui vaimselt (ühised tõesed) raskem teha kui vanasti, aga siiani olen ikka ja jälle jaksanud seda teed astuda. Minule endale see teatris väga meeldib, kui on palju põnevaid tegelasi liikvel. Kuus tegelast autorit otsimas ja kõik teised tegelased ka ...

See siis ka kõik ajendab vahel ise kirjutama.

Puudutad „Vaikuses“ palju erinevaid teemasid, aga läbib niit on seal minu jaoks miski, mille kohta ma kasutaksin sõna „eetika“. Või tänapäeva inimese moraalne pale, liht-samalt öeldes, et kus on tänapäeva inimene oma hinge-õnnistuse või vastutusega.

Täpselt nende teemadega ma tegelen nii seal näite-mängus kui ka inimesena. Vähemasti Lääne ühiskonda-

des, kus meiegi oleme tahtnud olla ja nüüd ka oleme, eksisteerib suur vabadus. Ja see vabadus, ma arvan, on iseenesest üks kõige olulisemaid looduslikke komponente, inimestel peab olema täielik vabadus oma elu elada ja armastada. Elu täpselt nii, nagu su süda juhib. Aga on ka mingisugune sisemine seadusandlus, mis, mulle tundub, on inimeses bioloogiliselt siiski samuti olemas. Aju paratamatus. Jooned ja seadused hinges. Ma ei tea muidugi, kas näiteks Mowgli, kes ei saa mitte mingisugust kasvatust ja keda kasvatavad loomad, see täielikult avaneb, aga mul on oma idealistlik seisukoht, et inimene siiski sünnib võimega olla hea. Aga seda peab harjutama ... Kuidas siis?

Inimeses on vajadus korrastada oma sisemist ruumi ja igaüks hoiab seal tahes tahtmata mingit seadusandlust. Kuid kuna ülimal vabaduses puuduvad selle suhtes iga-sugused kokkulepped, on meie vahel aset leidev kohati ka täielik džungel. Mulle tundub, et nendele teemadele, mis sa tõstatasid, on praegu mõistlik tähelepanu juhtida. Kuna globaalselt on olukord keeruline, haruldaselt primitiivseks keeratud reaalsus, siis peame ühiskonnana olema tugevad. Teatril on alati võime ja vastutus, et inimesed tulevad päriselt ühte ruumi kokku. Ka vaimsesse ruumi, mida me neile pakume. Ja kuna Eesti on nii väike, võib teater elu alati natuke mõjutada.

„Vaikus“ on ühelt poolt näitemäng, mille tegevus toimub väga paljude tegelaste vahel. Seal on siseruum. On kokkulepped. On täiesti loogiline situatsioon. Aga loodetavasti saab seda lugeda ja kogeda ka nii, et meil kõigil on iseendas sarnane siseruum ja kokkulepped ja vahepeal käib ainuüksi seal enda sees tõsine parlament ... Ma usun, et nüüdisaegne inimene tunneb igas tüki teemas midagi ära.

Oma lugusid luues ma loodan alati, et see on ka vaatajale elamuslik, et on sündinud täitsa uus lugu ja uued tegelased, laval ei ole lihtsalt oma nimega näitlejad. Eks mulle on ikka öeldud, et maailm on ju niivõrd võrratuid näitemänge täis, miks ise kirjutada? Aga isegi kui maailmas on väga palju häid näitemänge, siis täpselt sellist näitemängu täpselt sellel teemal veel sündinud ei olnud ja ta tuli siia maailma tuua. Juba kuus aastat tagasi, muide, sündis temast esimene versioon. Nii et tekstirämatas on kirjutamise kestvuseks 13.01.2020 – 3.11.2025. Pikk aeg. Ning mõelda, mida kõike Läänemaailm on selle aja jooksul näinud ja mis on muutunud.

Kas sa oskaksid kirjeldada oma loomemeetodit? Kas otsid ka teadlikult vormi, mis oleks natuke erinev klassikalisest *well made play*’st?

Dramaturgia on oma olemuselt tegelikult samasugune manuaali järgi tehtav asi nagu väga paljud muud asjad siin maailmas. Samas on teater kunst, mis toimub siin ja praegu, nagu elu. Seetõttu mulle tundub, et teatri-dramaturgia ei peaks end kunagi piiritlema eesmärgiga olla täiesti klassikalise ja tuttava ülesehitusega. Mängu ilu nimel. Filmimaastikul on see *well-made* veel jäigemalt paigas. Filmis on see ka mõnevõrra õigustatum, sest kui lugu läheb liiga imelikuks või krüptiliseks, saab inimene loobuda, enne kui ta aru saab, mida talle öelda tahetakse. Aga mulle endale on eluaeg väga meeldinud just autorikino, ehk siis selline, kus ma tunnen, et on küll lähtunud heast tavast, kuidas me dramaturgilist kulgemist jälgime, aga samas on seal mingi kummaline õhustik, mis ühel hetkel seda reeglit painutab. Ning sinna õhustikku mahub nii palju avarust, mis mujale

ei mahuks. Sellised jõnksud on muidugi imbutud ka peavoolu loojutustamiskultuuride juurde ja see on ainult hea. Olen ise eluaeg saanud elamusi just selliste loojutustajate poolt, kes ei lähtu täielikult loojutustamise reeglitest. Nii teatris kui filmis. Samal ajal otsin ma kirjutajana ikka universaalset jälgitavust ka. Et ei oleks naljalt vaatajat, kellele pole mu loos üldse mitte miski huvitav. Tahan, et iga inimene pääseks mu loo sisse ja saaks sealt seda, mida ise võtab.

See kõik võib olla põhjus, miks mind ennast tõmbab niisuguse meetodi poole, et alguses teen ma põhjaliku klassikalise eeltöö, ehk siis määrان tegelaskonna, teema, kulminatsiooni, kuhu tahan jõuda. Liikumised. Takistused. Marsruudi. Lõpu. Kirjutan lahti alati ka sündmuste rea. Ma ei tööta päris nii nagu detektiiv-dramaturgid, et terve sein on täis kollaseid märkmepabereid. Aga on ikkagi mitu faili erinevate elementidega, millega eeltöötan. Ja kui tajun, et eeltöö on tehtud, loo kulg on silmade ees ja et sellest piisab, siis lähen ja hakkam kirjutama. Ning siis alati üks hetk juhtub midagi. Kui olen oma tegelastega istunud tunde ja tunde situatsioonis, leidnud neile dialoogi ja ehitanud stseeni (mille ma eskiisi tasandil mahutasin ühte lausesse), siis olen lõpuks teatud seisundis (mis on igale kirjutajale kindlasti tuttav), kuhu niisama klõpsust ei jõua. Seisund, kus lugu hakkab justkui ise mu kujutluse laval end mängima ning peab ainult sammu pidama, et kõik kirja panna. Intuitsioon hakkab vahel juhtima ka sellisesse kohta, mida polnud planeerinud. Siis tuleb oma intuitsiooni usaldada ja sinna minna. Pärast toimetades muidugi tuleb mõtta, kas see oli ime või keskendumishäire. Selles peab olema enda suhtes väga õiglane ja aus. Aga enda jaoks on mul kirjutajana tekkinud tekstidesse väga väärtuslikke hetki

just tänu sellele, et mõnikord olen ma julgelt irdunud eskiisist, mille endale algul seadsin. Sest tegelased mu sees tahtsid teisiti ja ma usaldasin neid.

Ma usun, et kunst ei tohiks olla päris toode, aga teisalt ei tohi jääda ka liiga arusaamatuks. Tasakaal, ikka, kõiges. Tasakaal.

Mul on enda kirjutatud teatrit tehes kujunemas peaaegu tõekspidamiseks, et tegelase loost arusaamiseks on vaja palju vähem sõnu, palju vähem infot, kui oleme harjunud. See on see uue aja erinevus vanast ajast. Näitlejana ma mõistan, kui palju võimalikum on mängida lahti oma suurt lugu, kui mulle on antud selleks dramaturgilised vahendid ehk näiteks leheküljepikkune stseen abielu kohta, kus mu elu armastus töötas ennast surnuks, sest tema võimeid kasutati ära ja tema arvelt rikastuti ja nüüd minu õiglustunne ei anna mulle rahu ja see on mu sisse söövitatud. Võib tekkida küsimus, kas vaataja saab sellest aru saada, kui sellele viidatakse kogu näitemängus ainult kahel korral kahe lausega. Minul on usk ja veendumus, et saab. Et on vaja ainult näitleja usku ja lavastaja poolt korraldatud täpsust ning saab piisata kahe- või kolmesekundilisest hetkest, mille põhjal vaataja loeb välja kogu maailma ning mõistab kogu tegelase teekonda ilma sõnadeta. Tunneb kaasa. Tänu ainult mõne sekundi kestnud hetkele. Anda sellisesse haikusse kogu oma vägi, selles on mängu ilu. Seetõttu meeldivad mulle autorid, kes samuti on sageli andnud millegi väga suure kohta väga vähe sõnu. Nii on teinud kõik minu suured lemmik-näitekirjanikud, Tšehhov, noorem Gorki (mis parata, et Vene) kui ka Beckett, Ionesco ja teised laus-absurdistid.

Tänane inimene on nii palju lugusid vaadanud, kogenud nii palju korduvat (millest inimesed katki on, millest inimesed elevel on, mis inimest tõukab), et vahel piisabki palju lühemast lavaajast, vähesemast infost, et välja kuulda kogu lugu. Lisaks teeb see mu arvates teatriõhtu tõsiseks seikluseks. Ma pean ise olema väga tähelepanelik, et loost aru saada. Ning uskuma, et see on üks tervik. Üks pusle. Mitte kogemata mitme erineva pusle tükid. Ei, üks ja sama tervik. Mõtet virgutav teater.

Millisel kujul sulle rohkem meeldib töötada, kas autor-lavastajana või ikkagi lavastajana, kes teeb kellegi teise kirjutatud materjali?

Need on tõepoolest erinevad kogemused. Kui toon lavale kellegi teise kirjutatud näitemängu, siis on mu eesmärk olla autori parim sõber. Lugeda end enne proovide algust niivõrd te(e)masse, et ma olengi lavastajana autor. Toimub pea vahetus. Ja minu peamine eesmärk on autori ja näitlejate kokku juhtimine. Et sünniks tõeline ja päris. Kvaliteet, nagu autor oma paberi või faili ees fantaseerinud on. Minu kui lavastaja eesmärk on, et näitleja saaks autorist väga hästi aru ja autori tahe jõuaks näitleja kunstis selgelt publikuni. Olen autori loo nii selgeks lugenud, oma kujutluses lausa autoriga väga lähedaseks saanud, vennaks kasvanud, ning siis olen vahendaja. Armastan ja imetlen nii väga autorit. Kuna olen ju ka ise olnud autor tühja valge lehe ees, siis ma imetlengi päris siiralt seda, kui inimene on jõudnud sellise mäetipuni, et on sündinud uus näidend ja uued tegelased. Isegi kui see juhtus sada aastat tagasi, ikka imetlen autorit sellise värskusega, nagu tal oleks see eile valmis saanud.

Aga ise kirjutades on mul hing rohkem harali ja haavatav,

sest suhe autoriga on teistsugune ... Lisaks on minus mingid laboratoorsed huvid, kui ise kirjutatan. Kuigi need on mul ka lavastajana, sõltumata sisust. Uue vormi huvid. Dramaturgina aga eriti ja alati. Uurida, mismoodi on veel võimalik lugu jutustada, kuidas on võimalik veel teatrit teha. Sealjuures lähtun ma oma küllaltki traditsioonilistest tõekspidamistest. Mulle meeldib loojutus-tamise teater, mulle meeldib sõnateater, mulle meeldib, kui näitlejad kehastavad konkreetseid tegelasi ja neil on rollikaar. Mulle meeldib, kui see kõik on välja mõeldud, fantaasia, ei lähtu päriselt elanud inimeste elust. Kõik need on mingis mõttes hästi vanakooli parameetrid. Ja samal ajal on minus punkar, kes nikerdab alati mingit oma konstruktsiooni, mis ei ole valdavalt *well-made*, vaid pigem selline oma *handmade*. Ja mulle endale tundub see just voorusena, mitte puudusena. Mind huvitab dramaturgia piiride nihutamine. Selles on oma nauding, kui saan aru, et paberi peal see ju ei saa toimida, aga teatrisaali ta on loodud ja seal ta ärkabki hoopis päriselt ellu.

Selline väike teadlasesäde kusagil südames ei ole mind veel utsitanud mõtlema, et teeks nüüd ühe hästi *well-made* näitemängu, mida võiks siis kogu maailm mängida ja ma ei peaks siin elus siis rohkem tööd tegema. Noh, miks mitte, ehk kunagi ma püüan selle endale eesmärgiks seada, aga praegu olen veel selle dramaturgia piiride uurimise peal ja see on olnud väga põnev.

Mus endas on siiski ka lootus, et kunagi, kui mind enam ei ole, võiksid ka mu siiani kirjutatud lood olla tegelikult universaalselt mängitavad näidendid. Olen ju näinud oma tekstide lavastusi teiste poolt tehtuna nii Lätis kui Tartus. Need lood ei ole ainult autoriteatri hookus-

pookused, mis ei saa ilma autor-lavastajata toimida.
Saavad küll.

Lisaks inimese kaastunnet pühitsevale kunstile võiks teater mu arvates olla alati ka maagiline kunstiline installatsioon, mis on salapärane ja seetõttu utsitab vaatajat mõtlema. Olen iga oma näidendiga soovinud luua nii kaastunnet virgutavat kui ka müstilist maailma.

Loomulikult tahab vaataja teatris eelkõige tundeid tunda, naerda ja nutta. Kaastunnet tunda. Aga salamisi tahab inimene saalis ka mõelda, nuputada. Ta ei pruugi seda julgeda tunnistadagi. Aga minule tundub, et seda vaataja soovi – millelegi salajasele kaasa mõelda – ei tohi alahinnata. Mängu ilu nimel.

TÖÖRÜHM

LAVASTUSJUHT **Mart Saar**

TEHNIKAJUHT **Villu Jõgi**

ETENDUSTEENISTUSE JUHT **Marti Tärn**

DEKORATSIOONID **Pärtel Tall, Helen Elbrecht, Madis Karbe, Roman Kuznetsov, Eva-Leena Mikson, Joosep Miikael Niitvägi, Grete Saluste, Rene Vernik**

KOSTÜÜMID **Moonika Lausvee, Jaana Leib, Sirje Kiil, Evi Lidenburg, Airiin Saar, Tiina Uibo, Deevy Pukk**

HELI **Karl Erik Laas, Aleksandra Koel-Tsupsman, Tom Tristan Kidron, Rudolf Paul Korp, Arbo Maran, Ann Reimann, Indrek Tiisel**

VALGUS **Emil Kallas, Fredi Karu, Chris Kirsimäe, Kris-Kervin Mölder, Margus Sepman, Elerin Tõnne**

VIDEO **Tom Tristan Kidron**

REKVISIIT **Terje Kessel-Otsa, Margus Mänd, Liisa Tetsmann, Johanna-Elisabeth Tärno**

GRIMM **Anu Konze, Heldi Aun-Trepp, Enda Karimõisa, Annifrid Muda, Marika Paesalu**

RIIETAJAD JA KOSTÜÜMIDE HOOLDAJAD
Anneli Kõrvel, Maris Mihašova, Külli Pavelson, Pauline Ööpik, Eha Vetevoog

LAVA **Jasper Roost, Ilmar Aru, Taavet Borovkov, Marek Ivanov, Rein Jurna, Jaak Kaljurand, Jaan Kaljurand, Janek Koldekivi, Jarko Rahnel, Ando Tammsaar, Joosep Elias Tani, Ingvar Uski**

TEATRI PEANÄITEJUHT **Uku Uusberg**

TEATRI DIREKTOR **Mihkel Kübar**

TALLINNA LINNATEATRI TOETAJAD JA KOOSTÖÖPARTNERID

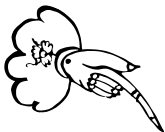
**Tallinna Kultuuri- ja Spordiamet
Kultuuriministeerium
Eesti Kultuurkapital**

HOOAJA PEATOETAJA Utilitas

**SUURTOETAJAD Espak, Nordecon,
Premia Tallinna Külkhoone, SYNLAB**

**TOETAJAD ABC Motors, Advokaadibüroo COBALT,
BABÉ, Dr. Hauschka, Fazer Eesti, Igepa, Marmiton,
Medicum, MyFitness, Pariisi Vesi, Paulig, OÜ Pro Beauté,
Reval Kondiiter, Ühisteenusused**

**TALLINNA LINNATEATER TÄNAB:
Jane Solman, Rinald Kodasma,
Meinar Mäesalu / Random Solutions OÜ**

LEIDA RAMMO LINNATEATRI FOND

**Eesti Rahvuskultuuri Fondi juures tegutseva
Leida Rammo Linnateatri fondi eesmärgiks on
toetada Tallinna Linnateatrit ning tunnustada
teatri loomingulist kollektiivi.**

ANNETUSI SAAB TEHA:

Saaja: Sihtasutus Eesti Rahvuskultuuri Fond

Pank: EE672200221001101347 SWEDBANK

Selgitus: Annetus Leida Rammo Linnateatri fondi

Tallinna Linnateater

Lai 23, Tallinn 10133

linnateater.ee

facebook.com/linnateater

instagram.com/linnateater